

Atıf / Citation

GÜVENÇ, L. (2023). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Edatlarla Bağlanan Cümleler". *Gazi Türkiyat*, 33: 153-173.

Geliş / Submitted 03.09.2023

Kabul / Accepted 15.11.2023

DOI 10.34189/gtd.33.008

ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİ METİNLERİNDE EDATLARLA BAĞLANAN CÜMLELER

Sentences Connecting with Prepositions in Kipchak Turkish with Armenian Letter Texts

Lütfiye GÜVENÇ*

Öz

İnsanın iletişim ve kendini ifade aracı olan dilde, cümlenin esas unsuru yargı bildiren yüklemdir. Yüklem cümledeki yeri değişse bile esas unsur olma özelliği değişmez. Cümlede özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf tümleci gibi unsurlar ise yüklem anlamını çeşitli yönlerden tamamlarlar. Temel yüklemi tamamlayan bu unsurlar içinde de yan cümle sayıları söz grupları bulunabilir. Bu söz gruplarının, yani yan cümlelerin, temel cümleye bağlanma biçimleri dünya dilleri arasında farklılık arz etmektedir. Türkçede yan cümleler temel cümleye genellikle isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle bağlanırlar. Türkçenin derin tarihi içinde farklı dillerle iletişimi ve etkileşimi sonucunda, Hint-Avrupa dillerinde mevcut olan cümle bağlama biçimlerinin de kopyalandığı görülmektedir. Çeşitli edatların bağlayıcı göreviyle yer aldığı bu cümlelerde, genellikle sonda bulunan Türkçe temel cümle yüklemimin yeri de değişebilmektedir. Ana cümle yüklemimin başta, ortada ya da sonda olduğu bu türden cümleler, Türk dilinin çeşitli tarihî yazı dilleri ile çağdaş yazı ve konuşma dillerinde ortaya çıktığı gibi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de görülmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri, ses, biçim, söz varlığı, anlam bakımlarından olduğu kadar cümle bakımından da kaydadeğer orijinal dil malzemesini ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, cümle, edat, sıfat-fiil, zarf-fiil

Abstract

In language, which is the means of communication and self-expression, the main element of the sentence is the predicate that expresses judgment. Even if the place of the predicate in the sentence changes, its feature of being the main element does not change. In the sentence, elements such as subject, object, place complement, and adverb complement complete the meaning of the predicate from various aspects. Among these elements that complete the basic predicate, there may be phrases that are considered subordinate clauses. The way these groups of words, that is, subordinate clauses, are connected to the main sentence differs among the languages of the world.

* Dr., Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE. Çoklu Diller Fakültesi, Kh. Dosmuhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi, Atyrau/KAZAKİSTAN. Iguvenc@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7619-2641

In Turkish, subordinate clauses are usually connected to the main sentence with noun verbs, participles, and gerunds. As a result of the communication and interaction with different languages in the deep history of Turkish, it is seen that the sentence-linking forms available in Indo-European languages are also copied. In these sentences, in which various prepositions are used as a connector, the place of the Turkish basic sentence predicate, which is usually at the end, can also change. Such sentences, in which the predicate of the main sentence is at the beginning, in the middle or at the end, appear in various historical written languages of the Turkish language and in contemporary written and spoken languages, as well as in Kipchak Turkish with Armenian Letter texts. The Kipchak Turkish with Armenian Letter texts contain significant original language material in terms of phonetic, morphological, lexical, semantic as well as syntactic.

Keywords: Kipchak Turkish with Armenian Letter, sentence, preposition, participle, gerund

GİRİŞ

Cümle kavramı gramer çalışmalarında çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır.¹ Cümle ile ilgili tanımlamalarda farklılık bulursa da hepsinde ortak bir husus vardır: Hüküm (yargı) bildirmek. Her cümle temelde bir yargıyı ifade etmek üzere kurulur ve cümlenin esası da bu yargıdır. Yargı olmadan cümleden söz edilemez. Cümle kavramı ile ilgili tanımlama farklılıkları olmasının yanı sıra sınıflandırma farklılıkları da bulunmaktadır. Bu çalışmada, çalışmanın amacı ve kapsamını aşmamak için cümle tanımları ya da sınıflandırmalarındaki farklılıklar gibi konulara girilmeyecek, bu konulardaki tartışmalara yer verilmeyecektir.

Cümledeki yargıyı çeşitli yönlerden tamamlayan, kuvvetlendiren yardımcı unsurlar da yargının daha net şekilde ortaya konulmasına yardım ederler. Bu yardımcı unsurlar, asıl yargıya yani yüklemle farklı biçimlerde, bazen eklerle bazen de sözcükler aracılığıyla bağlanırlar; yüklemi kişi, zaman, yer... vb. gibi yönlerden bütünlükleyerek cümlenin anlamını daha açık hâle getirirler. Cümlenin yargısını tamamlayan unsurlardan biri de edattır.

Edat, Güncel Türkçe Sözlük'te "Birlikte kullanıldığı sözler arasında ilgi kurmaya yarayan, anlamı yalnızca bağlamla belirginleşen kelime türü, ilgeç." (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde tanımlanmaktadır. Edat sözcüğünün Arapça kökenli olduğunu ve 'alet, vasıta' anlamlarına geldiğini, gramerdeki yerini tespit ederken de asli manasını göz önünde bulundurmak gerektiğini söyleyen Hacıeminoğlu, edatı şu şekilde tanımlar: "Edatlar tek başlarına manaları olmayıp ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan alet sözlerdir, vasıtalar." Hacıeminoğlu, edatların sözcükler arasında ilişki kurmasından hareketle onları cümlenin "harcı" sayar ve bu bakımdan isim çekim ekleri gibi görev üstlendiklerini belirtir (Hacıeminoğlu 1992: V). Ergin de edatların birlikte kullanıldıkları kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin kullanımına ve

¹bk. (Delice 2003: 133; Demir 2019: 7; Ergin 1989: 376; Karaağaç 2012: 220-221; Karahan 2006: 9), <https://sozluk.gov.tr>

ifade kabiliyetlerine yardım eden yardımcı kelimeler olduklarını söyleyerek edatları görevlerine göre sınıflandırır. Bu sınıflandırma içinde “bağlama edatları” başlığı altında bağlayıcı ve irtibat kurucu olduklarını bildirir. Ergin, Türkçede aslında bağlama edatı olmadığını, sonradan yabancı dillerin etkisi ile ortaya çıktığını; bu edatların büyük bir bölümünün yabancı asıllı olduğunu, Türkçe olanlarınsa bazı isim ve fiil şekillerinin sonradan edatlaşmasıyla ortaya çıktığını söyler (Ergin 1989: 328-332). Korkmaz ise bağlayıcı görevindeki sözcükleri edatlardan ayrı şekilde bağlaç başlığı altında değerlendirir; kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevler ile bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer öğeleri olduklarını vurgular (Korkmaz 2003: 1091).

Dil birlikleri içinde sözcükler ve söz grupları tek bir yargıya çeşitli yollarla bağlanabildiği gibi, birden çok sayıda yargı da çeşitli yollarla birbirine bağlanabilir. Karahan, Türkiye Türkçesinde cümlelerin çok boyutlu bir anlatım için bağlama edatlarıyla, ortak cümle öğeleriyle, ortak kip/şahıs ekleriyle ya da çeşitli anlam ilişkileriyle bağlandığını kaydeder (Karahan 2006: 85). Korkmaz da Türkçede cümlelerin bağlanması ile ilgili olarak şu bilgileri verir: “Türkçede çeşitli dil birliklerini bağlama eş değerli olan sözcük ve sözcük gruplarının yan yana getirilmesi; isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil gibi çekimsiz fiillerin ve bazı edatların bağlaç görevinde kullanılması; bağlaç kullanmak yerine vurgu ve duraklar oluşturulması gibi farklı yollarla da gerçekleştirilmektedir. Türkçenin en eski yazılı belgelerinden beri bu yollarla bağlama görülmektedir. Türkçe de diğer diller gibi bağlaç ihtiyacı duyduğunda bu ihtiyacı kendi işleyiş ve yapı özelliklerinden yararlanarak karşılamıştır. Dilin farklı unsurlarla bağlaç oluşturması, aynı zamanda bağlaç ihtiyacını hangi yollarla karşıladığını ortaya koyan göstergelerdir.” (Korkmaz 2003: 1091-1093).

Mecdut Mansuroğlu “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları” başlıklı makalesinde edatların cümlede bağlayıcı işlevinde kullanılmasıyla ilgili olarak şöyle görüş bildirir:

“Bilindiği gibi Türkçede, aslında, şart cümlesi dışında yardımcı cümle yoktur. Başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini, Türkçe zengin isim-fiilleri (participium) ve zarf-fiilleri (gerundium) ile, yani çekimli fiil (verbum finitum) veya bildirici (predicatum) sayılmayacak unsurlarla karşılar. Ancak, yabancı dillerle kültür alışverişine girdiği zamanlardan yani Uygur devresinden itibaren, birinci derecede, dinî metinlerde aslına uygunluk isteği ile, sözü sözüne tercüme sonunda, Türkçeye sıra (parallel) söz ve cümle bağlama edatları (conjunctio) ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatların girdiği görülür. Bundan da Türkçenin aslında bağlama edatı tanımayan bir dil olduğunu anlamak gerekir.” (Mansuroğlu 1955: 59-71).

Mansuroğlu, yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığını söylediği birleşik cümlelerde bağlama edatı fonksiyonunun İslami dönemden önce Türkçe soru sözleri ile daha sonra ise bunlara ilave olarak Farsça ve son olarak da Rusça bazı sözlerle

yerine getirildiğini; bunların önemli bir kısmının Türkçe ifadeye yeni bir mana inceliği getirmediğini ve kullanılışlarının da yabancı dillerin etkisinden sıyrılma nispetinde azaldığını belirtir. Ayrıca bazen bağlama edatları ile Türkçe isim-fiil, zarf-fiil hatta çekimli fiilli ibarelerin de birlikte kullanılmasından doğan Türkçe ve yabancı tip kuruluşların birbirleri ile karıştığının da görüldüğünü bu çalışmada kaydeder (Mansuroğlu 1955: 65).

Türkçenin tarihî ve çağdaş metinlerinde cümle yapısı, cümlelerin ve söz gruplarının bağlanması konularında araştırmacılarca çeşitli çalışmalar yapılmıştır. En eski yazılı metinlerden bugüne kadar pek çok sahaya ilişkin cümle örnekleri yapıları, bağlanma şekilleri bakımından değerlendirilmiştir. Bu çalışmaların bazılarında kısaca bahsetmek, konu bütünlüğü ve çalışmanın amacına uygunluğu açısından yararlı olacaktır.

Türkçenin ilk defa edebî bir dil olarak ortaya çıktığı dönem olan Köktürkçe metinlere ait dil malzemesinin cümle yapısı Ahmet Günşen tarafından işlenmiştir. Günşen bu çalışmada Köktürk Yazıtlarındaki cümleleri çeşitlerine göre *isim cümlesi*, *fiil cümlesi*, *şartlı birleşik cümle* ve *iç içe birleşik cümle* şeklinde sınıflandırmış; söz konusu cümleleri yapıları, öğeleri, anlamlarına göre incelemiştir. Bu çalışmaya göre Köktürkçe metinlerde genel olarak kısa ve basit cümleler vardır; sıralı cümleden söz edilmediyse de bu cümle türü de mevcuttur (Günşen 1995: 229-241). Mertol Tulum da Köktürk Yazıtlarındaki birleşik cümleleri değerlendiren makalesinde, aralarında şekil ve anlamca bağlar bulunan bu cümleleri, ilişkilerinin türlerine göre incelemiştir. Tulum, temel cümle ile yardımcı cümlenin bağlanma biçimlerinin Türkçede Hint-Avrupa dillerinden farklı olduğunu; bu durumun da Türkçenin doğal bir yapı özelliği olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Tulum 1990: 195).

Eski Uygur Türkçesinin cümle yapısını değerlendiren Şinasi Tekin, cümlelerin çeşitli sözcüklerle bağlanması konusunda, yardımcı cümlelerin kuruluşunda bağlayıcıların önemli olduğunu; Tarım Bölgesinde Türklerin ilk karşılaştıkları Hint-Avrupa milletlerinden çeşitli İranlı kavimlerin (Soğd) ve Toharların dillerindeki yardımcı cümle bağlayıcılarının, Türkler tarafından kısmen taklit edildiğini ve Türkçede öteden beri mevcut olan *kaçan*, *kanyu*, *kim*, *ne* gibi kelimelere, yabancı dillerdeki yardımcı cümle bağlayıcılarını karşılamak üzere yepyeni manalar verildiğini; dilde şekil ve fonksiyon bakımından karşılığı bulunmayanlar için de *neçük*, *neçükin*, *neteg*, *birük* gibi yeni birleşik kelimeler yapıldığını ifade eder. Tekin, yardımcı cümle fikrinin yabancı dillerden alındığı ama bağlayıcı unsurun Türkçenin kendi imkânlarından yaratıldığını da kaydeder (Tekin 1992: 112).²

² Şu cümlelerde Uygur Türkçesi metinlerinde *kaltı*, *inçä kaltı*, *näçökin* sözlerinin, Tekin'in sözünü ettiği biçimde cümle bağlama işleviyle kullanıldığı görülmektedir: *K(a)ltı s(ä)n ötünmiş täg inçip bo bodi tegmä tuyunmak köñülüg sukançig tatıglıg inçgä nomnuñ işi küdöki etmäki yaratmakı alku barça bultukmaz. "Sen(in) sordüğün gibi öyle bu bodhi denilen luyanma gönlü tatlı, ince öğretinin işi gücü, yaratılması tamamıyla bulunmaz."* (Tokyürek 2018: 50-54, 326, 561); *İnçä k(a)ltı äñil<k>i tunlıglar küsüşinçä äd tavar bermäk üzä. "Şöyle ki*

Eski Anadolu Türkçesine ait çeşitli metinlerde *çü, çün, çünki, çünkim, tâ, tâ kim, vaktâ ki, vaktâ kim, kaçan, kaçan ki, kaçan kim* gibi edatların cümle bağlayıcı görevlerini inceleyen Akalın; Türkçe, Arapça ya da Farsça olabilen bu unsurların söz konusu işleve sahip olmalarını bölgedeki çok dilli ortam ve tercüme edebiyatına bağlamıştır. (Akalın 1995: 156-157, Akalın 2004: 1, 4).³ Önler de Türkçenin tarihsel metinlerinde *kim* ve *kaçan (kim)* bağlaçlarıyla oluşturulan cümleleri değerlendirmiş ve bu türden cümlelerin Türkçeye çeviri eserler yoluyla, özellikle Hint-Avrupa dillerinin etkisiyle girdiğini; çeviri yapılırken Türkçenin cümle yapısına sadık kalınmayarak kaynak dilin söz dizimine göre hareket edildiğini; zamanla da *kaçan kim, çün kim, çün ki, neteg kim, bolğay kim, andağ kim* vb. birçok bağlaçla kurulan kalıp cümlelerin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Önler, Köktürk metinleri, Kutadgu Bilig ve Divānu Lugāti't-Türk gibi özgün eserlerde *kim* ve *kaçan (kim)* ile bağlanan cümlelerin bulunmayışının, bu yapıların çeviri yoluyla ortaya çıktığının kanıtı olduğunu da belirtmiştir (Önler 2009: 340).⁴

Anadolu'da Oğuz Türkçesinin yazı dili hâline gelme sürecinde Farsçadan yapılan tercüme sonuçunda yoğun bir şekilde Türkçeye giren *çün, çü, çünki, egerçi, gerçi, vâkia, her çend, çendân, vaktâ ki, tâ ki, mâdem ki, kaçan, kaçan ki* gibi çoğu Farsça kökenli edatla kurulmuş cümlelerin, Eski Anadolu Türkçesinin yanı sıra Osmanlı Türkçesi

ilki canlılar(ın) isteklerince sadaka verme kaynaklıdır.” (Tokyürek 2018: 107-109, 331, 562); *Antag arıp atı kötrülmüş t(ä)ñrim siz yänä nüçökin ol bodi tegmä tuyunmak köñül üzä alku nomlarınun täriñtä täriñ yörüglärin bilgäli ukğalı udunuz äрки t(ä)ñrim tep ötüñdi.* “Böyle ayırıp adı yüceltilmiş tanrım, ‘Siz nasıl o bodhi denilen uyanmış gönül(deki) bütün öğretilerin derin açıklamalarını bilip anlayabildiniz ki, tanrım?’ diye sordu.” (Tokyürek 2018: 41-45, 325-326, 561); *Kılmaksız yorimaksız ärsär k(a)ltı ol b(ä)lgü tuta sakınç sakınmakıç kılmatın ol sakınçlarda y(ä)mä yorimatın içid sakınç turışta antak(ı)ya ok tuyunup barlı yoklı ağkanmakıç ekägüni birlä ketärip yalanuz köñülüğ ök körmäk äür.* “Eylemsiz, yürümeyen ise o işaret tutup düşünce düşünmeyi uygulamadan o düşüncelerden de hareket etmeden yanlış düşüncede durduğunu anlayıp varlık ve yokluk bağlarının ikisini birlikte giderip sadece gönül görmektir.” (Tokyürek 2018: 2084-2090, 462, 588).

³ Akalın ayrıca; *Ta ki Düzmürd kal'asına yitdiler, çevre alup gitdiler, kondılar.* “Düzmürd kalesine yetişince çevre alıp gittiler, kondular.”; *Çünkü kâfirler bunları gördüler, Arşun oğlu Direk Tekür'e haber virdiler.* “Kâfirler bunları görünce Arşun oğlu Direk Tekür'e haber verdiler.”; *Aruz aydur ki: Kılbaşa ayıtdum ki kaçan ki Kazan ivin yağmaladı-ı Taş Oğuz bigleri bile yağmalar-ıdı, bigler gelür Kazan'ı selamlar giderler-ıdı.* “Aruz: Kılbaşa dedim ki, Kazan evini yağmalatınca Taş Oğuz beyleri birlikte yağmalardı, beyler gelir Kazan'ı selamlar giderlerdi.”; *Tâ kim şehre geldiler, Seyyid ol mâldan halka üleşdüñdi.* “Şehre geldikleri zaman (gelince) Seyyid o malı halka bölüştürdü.”; *Kaçan kim içürdiler, akli gitti, divâne oldı.* “İçirdikleri zaman akli gitti, divane oldu”; *Pes vaktâ kim anlar içüp mest oldılar, durup yatdılar.* “İçip sarhoş oldukları zaman (olduklarında, olunca) kalkıp yattılar.” gibi örneklerle bu edatların tıpkı zarf-fiil ekleri gibi yardımcı cümleyi esas cümleye harekete gerçekleştiren zamanı belirte göreviyle bağladıklarını ortaya koymuştur (Akalın 2004: 1, Akalın 1995: 157-159).

⁴ Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde edatların cümle bağlama işleviyle ilgili olarak farklı çalışmalardan da bahsetmek mümkündür. Örneğin; Cemiloğlu, Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Farsça etkisiyle görülen *ki*'nin yanında *çün* ile de birleşik cümleler oluşturulduğunu ve bunların metinlerde sıklıkla kullanıldığını bildirir (Cemiloğlu 1994: 409). Yelten ise “Pars-Nâme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine” başlıklı makalesinde, eserde *ki*'nin cümleleri bağlama işlevinden, şekilce yargıya karşılık geldikleri hâlde cümle üstü birim olarak görev yaptıklarını belirterek bahseder (Yelten 2005: 46). Özkan da *ki/kim* bağlaçlarının Eski Anadolu Türkçesinde cümleleri çeşitli işlevlerle bağladığını ilgili yazısında ele almıştır (Özkan 2003: 245-254).

metinlerinde de sıklıkla kullanıldığını bildiren Doğan, söz konusu edatların başlarına geldikleri cümleleri zaman, sebep, vasıta, tarz, karşıtlık gibi işlevlerle bir sonraki cümleye bağladığını da tespit etmiştir (Doğan 2011: 989).⁵

Tarihî Türk yazı dilleri içinde hem Harezmi hem de Çağatay Türkçesine ait metinlerde edatlarla bağlanan cümleler bulunmaktadır. Aktan, bu türden cümlelerin Harezmi döneminden itibaren çok görüldüğünü ve bu durumun, Türkçenin ilişki kurduğu çeşitli Hint-Avrupa dillerinden özellikle Farsça; Sami dil ailesinden Arapça gibi dillerden yapılan çevirilerden kaynaklandığını belirtir (Aktan 2006: 53).⁶ Eckmann da Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Farsçanın Türkçe cümle yapısı üzerinde kuvvetli bir etkisi olduğunu ve bunun sonucunda da bu dildeki yardımcı cümle tiplerinin Türkçede olduğu gibi taklit edildiğini ifade etmiştir. Eckmann'a göre bu yardımcı cümle şekillerinin yanında kullanılan isim-fiil ve zarf-fiiller Çağatay cümle yapısının millî kimliğini kaybetmesine engel olmuştur (Eckmann 2003: 155).⁷

Türkçenin tarihsel dönemleri içinde Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile yakın kategoride değerlendirilen Codex Cumanicus ve Memluk Türkçesi metinlerinde de

⁵ Doğan, bu kullanımlara ilişkin; *Çün Arafât'a yakın oldılar; yohsul ol baya bakdı. "Arafât'a yaklaşınca yoksul o zengine baktı."; Çünki bunlar Ya'kûba irişdiler; geldiler Ya'kûb-ıla görışdiler. "Bunlar Yakup'a erişince, gelip Yakup'la görüştüler."; Ve çün merâtla tenbîh olındı ki 'adâlet vasatdur ve her nesne ki vasatdan zâyil ve bir cânibe mâ'il ola, aña ism-i 'adl itlâkı galatdur; pes vasat ki 'adâletdür, ne nesnedür bilinmek gerek. "Defalarca adaletin vasat olduğu ve vasatlıktan çıkıp bir tarafa meyletmiş bir nesneye adalet ismi verilemeyeceği tembihlendiği için adalet olan vasatın nasıl bir şey olduğu bilinmelidir."; Kişi ki söz bilmeye, adamılıktan taşra ola, egerçi süreti âdemise. "Söz bilmeyen kişi insan suretinde olsa bile adam değildir."; Vaktâ-ki ma'lûm oldı ki bu ahlâkdan kısm olan hikmet ol mukasem olan hikmet degüldür, kısm-ı âherdür; 'taksim-i şey'-i ilâ nefsihî ve ilâ gayrihî lâzım gelmeyüp su'âl bi'l-küllüyye mündefî' oldı. "Bu ahlaktan bir bölüm olan hikmetin o kısımlara ayrılan hikmet olmadığı malum olunca kendisine ve kendinden başasına bir şey taksimi lazım gelmeyip soru bütünüyle ortadan kalktı." gibi örnekleri kaydeder (Doğan 2011: 989, 992, 994).*

⁶ Aktan ilgili çalışmasında şöyle örneklere yer verir: *Kimler kim anı öptiler cümlesinge tanıklık bergey. "Onu öpen kimseler hepsine tanıklık edecekler."; Ne kim tilese ol bolur. "Dilediği her şey olur."; Destür bar mu kim bu êvke kirsem? "Bu eve girmeme izin var mı?"; Hâkîkat cevâb bu turur kim bu oğlan aydı. "Gerçek cevap, bu çocuğun söylediği cevaptır."; Ne kim emgeki bar bu kün turur. "Var olan bütün eziyeti bugündür."; On êkki yıldın şonj ne kim sözlese anlarını bitiyür erdi. "On iki yıl sonra söylediği her şeyi yazıyordu."; Ançağa teği şabur kılalın kim bu oğlanlar bu ta'âmdın yêsünler. "Bu çocuklar bu yemekten yiyene dek sabredelim."; Şâd boldum andağ kim ol sewüngenimni hêç şfat kılu bilmez-men. "Sevincimi hiç tarif edemeyecek şekilde mutlu oldum." (Aktan 2006: 54-59).*

⁷ Eckmann, bu tür cümlelerin Çağatay Türkçesindeki kullanımlarını; *Kim seniñ yolunğa hor itti özin, boldı 'azîz. "Senin yolunda kendini hor eden aziz oldu."; Kim ki körse anı, dîvâna durur. "Onu gören deli olur."; Sarıa kıl boldı, her kim boldı âzâd. "Kölelikten kurtulan herkes senin kölen oldu."; Sin idiñ, kim maña damsâz irdiñ. "Bana arkadaş sen idin."; Ni kıla alur irseniz, kılınız! "Yapabileceğinizi yapınız!"; Her kimni ol tilerse, anı pādşâh kılar. "İsteddiği kimseyi padişah yapar."; Kayda barsa ol sa'âdat ahtarı, hemrâhu min. "O saadet yıldızı nereye giderse, yol arkadaşım."; Kayda kim köñlüñüz tiler, yitiñiz! "Gönlünüzün dilediği yere yetişin!"; Kaçan maktabğa ol mâh-i mu'addab barur, özâdın barurlar ahl-i maktab. "O edepli ay (yüzlü) mektebe giderken mektepliler kendinden geçerler."; Ni kün ki yüzini körsem, tüşümge kirse, ni tañ. "Yüzünü gördüğüm gün rüyama girse, şaşılacak değil." gibi çok sayıda örnekle ortaya koyar (Eckmann 2003: 159-186).*

edatlarla bağlanan cümleler bulunmaktadır. Bilhassa, dil özellikleri bakımından Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri ile büyük benzerlikler gösteren Codex Cumanicus'ta cümle bağlayıcı edatlara çok sayıda örnekte rastlanmaktadır.⁸ Ayrıca Memluk Türkçesine ait çeşitli eserlerde de farklı örneklerde edatların cümleleri bağlayıcı görev üstlendikleri görülmektedir.⁹

Cümlelerin edatlar kullanılarak bağlanması Türkçenin bazı çağdaş yazı dilleri ve ağızlarında da tespit edilen bir husustur. Bunlardan, dil özellikleri bakımından Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile yakınlığı bulunan Gagauz Türkçesi üzerine yapılan çeşitli çalışmalar, edatların cümle bağlama işlevini ortaya koyar niteliktedir. Sözü edilen çalışmalardan biri Chirli'ye aittir. Chirli, derin yapısı iki ayrı olayı ifade eden; yüzey yapıda ise tek cümle ile gösterilen bu şeklin Gagauz Türkçesinin anlatım zenginliklerinden biri olduğu fikrindedir (Chirli 2009: 236-237). Bu noktadan hareketle de Gagauz Türkçesinde *açan* ile bağlanan cümlelerin birbirinden bağımsız ayrı cümleler olarak düşünülmemesi; bu cümleleri Türkiye Türkçesine aktarırken yardımcı cümlelerin zarf fiil grubu hâline getirilmesi ve ana cümlenin zarf unsuru olarak kullanılması gerektiğini söyleyen Chirli, bu yardımcı cümlelerin bazı durumlarda ana

⁸ *Kim maña bërse mèn d[e] añar bereyimi, kim maña bërtese mèn d[e] añar bërmem* (Argunşah-Güner 2015: 153) (çev. "Kim bana verirse ben de ona vereyim, kim bana vermese ben de ona vermem." Cümleyi şu şekilde aktarmak da mümkündür: "Bana veren kişiye ben de vereyim, bana vermeyene ben de vermem."), *Kim egi köñül bile bizim yihövege kelse ulu kün ağırlap, aña bolğay altı yıl boşak.* "Kim halis niyetle pazar gününü kutsayıp bizim kiliseye gelse, onun altı yıllık günahları bağışlanacak." (Cümleyi şu şekilde aktarmak da mümkündür: "Pazar gününü kutsayıp halis niyetle bizim kiliseye gelen kişinin altı yıllık günahları bağışlanacak."), *Arı Lukas aytır Evangelim içinde, neçik buğün, kaçan Kristus toğdı, keldi frişte yışda ayttı kütövoçige kim koylar küter.* "Aziz Lukas İncil'de şöyle der: Mesih'in doğduğu gün, melek kırlarda koyun güden çobana geldi (ve şöyle seslendi)", *Kaçan ol sözni ayttı frişte kütövoçige, Têñerniñ yarıklıñı yarıttı alarını.* "Melek çobana bu sözü söyleyince Tanrı'nın nuru onları aydınlattı." (Argunşah ve Güner 2015: 350-351), *Kaçan çıktılar Yerusalemde, ol yulduz ekinçi köründü, bardı ilgeri aña dëğri, ol övege, kayda Kristus yatır, turdu ol öv üstünde. Kaçan kördiler ol yulduzını, ulu sövünç sövündiler.* "Kudüs'ten çıktıklarında o yıldız ikinci kez göründü, Mesih'in yattığı eve doğru ilerledi, o evin üstünde durdu. O yıldızı gördüklerinde büyük sevinç yaşadılar." (Argunşah ve Güner 2015: 354).

⁹ *Har kim ilgü arasında yürisä, ol kişiniñ har bir ayağ atlap baskanına bir savāb yazılır.* "Hedefler arasında yürüyen herkese attığı her adım için bir sevap yazılır.", *Ol gişi kim ok atar ülgüdü Tãñri ta'älä yolına gızalıkdä ok atğan kibi turur. Va dañı ol kişi kim oknu kaytarur atğan kişiyä, ol kişiniñ har bir atlamına bir kul äzäd kılğanıñ muzdı bar turur.* "Hedefe (talim için) ok atmak Tanrı yolunda yapılan savaşta ok atmak gibidir. Ok atan kişinin okunu geri getirene de (Allah) attığı her adım için bir köle azad edene verdiği sevap kadar sevap verir." (Öztopçu 2002: 182-183, 204-205). *Ol kim Kur'an kökçek okuyabilmes, meğer kim bir äyat okur, añar lazım bolmas tekrār kılmaq Ebü Hanife katında.* "(çev.) Kuran'ı güzel okuyamayan ancak bir ayet okuyan kimsenin Ebu Hanife'ye göre (namazı) tekrar kılması gerekmez." (Toparlı 1992: 247), *Teñri Te'älä buyurur sizge kim öteñiz emānetlerni eyesine.* "Tanrı Teala size emanetleri ehline vermenizi emreder." (Toparlı 1992: 194). *Bilgil kim fãrisliññ aslı yügenni yahşı tutmaq turur.* "(çev.) Biniciliğın aslınıñ dizgini iyi tutmaq olduğunu bil." (Uğurlu 1984: 39). *Dañı men miskin bi-çãreden tiledi kim bu kitãblardan ve dañı özge kitãblardan bir kitãb yazma men, ok atmaq içinde Türk tili üzere.* "Ben miskin biçareden bu kitaplardan ve başka kitaplardan ok atma ilmi ile ilgili Türkçe bir kitap yazmamı istedi." (Delice 2003: 154, 195), *Yana saba yiliniñ ferrãşına buyurdu kim yir yüzine yaşıl atlas bisät töşegey.* "(çev.) Yine saba rüzgârının döşeyicisine, yeryüzüne yeşil atlas kilim döşemesini buyurdu." (Karamanlıoğlu 1989: 2).

cümlelerin öznesi, nesnesi, dolaylı tümleci ve yüklem açıklayıcısı durumunda olduğunu da kaydeder (Chirli 2009: 246).

Ulutaş, Gagauz Türkçesinde, diğer Türk yazı dillerine oranla *relative clause* türünde cümlelerin çok kullanıldığını; *ne, nerä, neredä, neredän, neryä, angısı, kim, nasıl* soru sözcükleriyle yan cümlelerin temel cümleye bağlandığını; yan cümlelerin yüklemine çekimli olduğunu fakat temel cümlelerin yargısını değiştirmeyerek niteleyici görevi gördüğünü ifade eder. Ulutaş'a göre Gagauz Türkçesinde özne+yüklem+tümleç şeklindeki cümle yapısı, yüzyıllardır Hint-Avrupa dilleri, Moldovaca, Bulgarca ve Rusça kullanılan bir coğrafyada konuşuluyor olmasının bir sonucudur (Ulutaş 2014: 87, 88, 90).

Menz de ses ve şekil bilgisi açısından Türk yazı dili özelliği gösteren Gagauz Türkçesinin söz varlığı ve cümle özellikleri bakımından Bulgarca, Rusça ve Slav dilleri etkisinde olduğunu; çekimli fiillerle kurulan yardımcı cümlelerin ana cümleye bağlaçlarla bağlandığını ve bu bağlaçların da neredeyse tamamının Türkçe kökenli olduğunu bildirir (Menz 2015: 139, 142).¹⁰

İran Azerbaycan Türkçesinde de bu türden yapılara rastlanmaktadır. Lee, edatlarla bağlanan bu türden *relative clause* cümlelerinin, Farsça yoluyla alınmış olan Hint-Avrupa dillerinden ödünçlenmiş yapılar olduğunu belirtir (Lee 1996: 208-210).¹¹

Anadolu ağzlarından Trabzon, Rize ağzlarında *haçan*; Erzurum ağzında ise *ki*'nin cümle bağlayıcı görevleri mevcut olup Brendemoen'e göre bu durum Farsçanın etkisiyle ortaya çıkmıştır (Brendemoen 2008: 170-171).

¹⁰ Menz, konuyla ilgili olarak şöyle örnekler verir: *Babu açtı kapıyı da söyledi, ani Lenka saaselem hem ani çocuk ölü duumuş.* "İhtiyar kadın kapıyı açıp Lenka'nın sağ olduğunu ve çocukcağının ölü doğduğunu söyledi.", *Üürekten inanırdım sanırdım olmalı bir öbür dünya nerede insanların canları nerede suçlular yanacak / burada kabaatsızlar bu yanda onnar kim fena yaptı.* "İnsanların canlarının, suçluların yandığı bir öbür dünyanın olmasına yürekte inanırdım. Burada suçsuzlar, bu yanda da fenalık yapanlar..." *Açan gördü ani şindensoram yumuşadım braktı beni.* "Benim yumuşadığımı gördüğü zaman bıraktı beni." (Menz 2003: 38); *Onnar alerlar bizim Moldavyanın şarabını ani biz içmeriz.* "They buy the wine of our Moldova that we don't drink." (Menz 2015: 144) (çev.: Onlar, Moldova'nın bizim içmediğimiz şarabını alırlar.).

Gagauz Türkçesinde *açan* edatının cümle bağlama işlevi şu cümlelerde de görülmektedir: *Açan işider bu lafları padişah, aklı almer.* "Padişah bu lafları duyunca/ duyduğu zaman, aklı gidiyor.", *Açan puluklar olacek azır, san göster onnarı bana.* "Puluklar hazır olduğunda/ olunca onları bana göster." (Güngör-Argunşah 2002: 313, 315).

¹¹ Lee, şöyle örnekler yer verir: *Bir vaht girdi ki, bir div gälir, boyuk minarä kimin* "(çev.) Bir an, büyük minare gibi bir devin geldiğini gördü.", *Bir ifritä var idi ki, o bir kızıla oz canını da verärdi.* "(çev.) Bir parça altına kendi canını verecek olan kötü ruhlu bir kadın vardı.", *O vaht ki, İslam gälidi vä İran'a hokumät elädi, biz İranlılar bäzi adab vä rusumlarımızı sahladıh* "(çev.) İslam gelip İran'a hükmettiğinde biz İranlılar bazı gelenek-göreneklerimizimizi koruduk." (Lee 1996: 208, 216, 221).

1. ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİ METİNLERİNDE EDATLARLA BAĞLANAN CÜMLELER

Köken itibarıyla Türkçe olan ya da başka dillerden ödünçlenen bazı edatlar, Türkçenin tarihî ve çağdaş yazı dillerinde cümle bağlama işleviyle kullanılabilir. Bu husus, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, Türkçenin genel yapısına uygun olarak, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde sıfat-fiil ve zarf-fiiller de cümleleri bağlamıştır.¹² Sıfat-fiil ve zarf-fiillerin yanı sıra metinlerden belirlenen çok sayıda örnekte cümlelerin edatlarla da bağlandığı görülmektedir. Bu türden cümlelerde ana cümle yüklemının yeri de değişebilmekte; yüklem başta, ortada ya da sonda olabilmektedir.

Bazı araştırmacılar, bu cümle yapısını Türkçeye aykırı saymakta ve başka dillerden etkilenmenin sonucunda ortaya çıkmış yapay şekiller olarak kabul etmektedir. Fakat sözü edilen cümleler, en azından Türkçenin yüzlerce yıllık yazılı metinlerinde kullanılmış olmakla bile artık dilin kendi içindeki bir ifade biçimini gösterir duruma gelmişlerdir. Yani Türkçede yan cümleleri ana cümleye edatlarla da bağlamak mümkündür. Baskakov'un şu değerlendirmeleri bunu destekler niteliktedir:

"...bağlaçlı bağlantı şekli, genellikle Türkçeye özgü olmayan ve bu dille yaygın olmayan bir yapı olarak ele alınmaktadır. Fakat Türkçede oldukça gelişmiş bir bağlaçlı bağlantı sistemi de vardır ve pek çok bağlaç ile bağlaç görevinde kullanılan kelime ve bağlantı bağlacı görevi yapan başka şekiller bulunmaktadır... Türkçede yardımcı cümle ile ana cümle arasındaki bağlaçlı bağlantı o kadar geniş bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki bunu verimsiz veya Türkçeye özgü olmayan bağlantı şekli sayarak göz ardı etmek doğru olmaz... Yardımcı cümlelerin ana cümleye bağlantı yöntemlerine göre iki temel bağimli

¹² Bu çalışmanın konu sınırlarını aşmamak amacıyla ayrıntıya girmeden şu türden örnekler sıfat-fiil ve zarf-fiillerin bağladığı cümlelerle ilgili olarak gösterilebilir: *berir ötmäk açixkanlarga* (G I, 652) (çev.: Acıkanlara ekme verir.), *unutma axkanın güläf rengindü ari xanıñın* (G I, 113) (çev.: Gül rengindeki kutsal kanının aktığını unutma.), *könüdür aytkanım* (G I, 692) (çev.: Söylediğim doğrudur.), *arıtın meni kirlängänni yazıx bilä* (G I, 122) (çev.: Günahla kirlenen beni temizle.), *sağaygaylar yaralanganlar* (G I, 131) (çev.: Yaralananlar iyileşecekler.); *algış etkündü eslärin teşkirirmen* (G I, 146) (çev.: Dua ettiğinde düşüncelerini değiştiririm), *aytılyır din ata alınma xosdovanel bolganda bu türlü* (G I, 132) (çev.: Din ata (papaz) karşısında günah çıkarıldığında bu şekilde söylenir.), *baxkın avazına algışınñ menim sarnaganımda benim sana* (G I, 116) (çev.: Benim sana okuduğumda (yalvardığımda) duamın sesine bak.); *xulum klämäs xatımdan ketmägä ölginçü* (G I, 716) (çev.: Kulum ölünceye kadar katımdan gitmeyi istemez.); *eşik açılınça xaldı yapıx* (G I, 569) (çev.: Kapı açılmadan (açılmayarak) kapalı kaldı.); *keçikminçä kelsin seniñ yarlıgamaxın maña* (G I, 786) (çev.: Senin bağışlanan bana gecikmeden (gecikmeyerek) gelsin.), *çarä yoxtur ant içmiyin* (G I, 691) (çev.: Ant içmeden (içmeksizin) çare yoktur.), *k'risdos kendi ögüt berir yarguga barmıyn yolda barışmaga* (G I, 687) (çev.: Hristos kendisi, mahkemeye gitmeden yolda barışmayı tavsiye eder.), *oruç etiy edi 40 kün da 40 keçä bir nemä yemiyin da içmiyin* (G II, 460) (çev.: Hiçbir şey yemeden ve içmeden (yiyip içmeden) 40 gün 40 gece oruç tutuyordun.), *ewanı aldap uçmaxtan çıxardım* (G I, 145) (çev.: Havva'yı kandırıp (kandırarak) cennetten çıkardım.), *işitip algışın yazar edim* (G I, 144) (çev.: Duasını işitip (işterek) yazardım.), *körüp bunu atası anıñ yürükländi üsnä* (G I, 142) (çev.: Babası bunu görüp (görerek) ona öfkelendi.), *tenrini tanıp gurk'larga tapunurlar edi* (G I, 145) (çev.: Tanrı'yı inkâr edip (ederek) putlara taparlardı.).

birleşik cümle tipi tespit etmek mümkündür: bağlaçsız ve bağlaçlı bağımlı birleşik cümleler.” (Baskakov 2017, 108-109).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu çalışmaya konu olan edatlardan başlıcaları şu şekilde değerlendirilebilir:

1.1. *çaḥ*

Hacıeminoğlu, *çak* biçiminde gösterdiği edatı Karahanlı ve Batı Türkçelerinde “işte, tam” anlamlarıyla verir (Hacıeminoğlu 1992: 306). Edat, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin bir ses hususiyeti olan *ķ>ḥ* değişikliği sonucunda *çaḥ* biçimine dönüşmüştür. Aşağıdaki örneklerde ise tek başına “işte, tam” anlamları olmakla birlikte metin bağlamında “-XncAyA kadar” anlamında bir zarf-fiil eki gibi bağlayıcı olarak kullanılmıştır. Cümlelerin esas fiilleri başta ya da ortadadır:

ölmämdir çaḥ seni ḥolum blä benim k’risdân etärmen (G II, 323) “Seni kendi elimle Hıristiyan yapıncaya kadar ölmem.”

beriyirbiz serhiy erespoḥanga bügünden beş yılga ança tutmağa uzivat etmäğä yalga bermäğä yalın kensinä algay çaḥ beş yılga ança (G III, 364) “Serhiy Erespoḥan’a bugünden itibaren beş yıla kadar tutmak, kullanmak, kiraya vermek için veriyoruz. Beş yıl doluncaya kadar kirasını kendisine alır (alabilir).”

bunu ol ḥadar etmä çaḥ ki uprazicca bolgay zarnkalar da bolgay neçik büriüşkän çiçäk ya burç (G III, 364) “Bunu, tahıllar pörsümüş (buruşmuş) çiçek ya da bezelye gibi kızarıncaya (pişinceye) kadar yapmalı.”

1.2. *egär (ki)*

Hacıeminoğlu *egär* edatı için İslami Türk edebiyatının ilk metinlerinden itibaren bağlama edatı olarak kullanıldığını; aslen Farsça olduğu ve genellikle cümlelerin başında bulunarak şart cümlesini ana cümleye bağladığı bilgisini verir. Ayrıca bu edatın Karahanlı Türkçesinde “şayet”, Harezmi Türkçesinde “şayet, sanki, hatta”, Çağatay Türkçesinde “şayet, isterse, gerçi, her ne kadar”, Kıpçak Türkçesinde “şayet”, Batı Türkçesinde “şayet, gerek, ister, isterse, yahut” anlamlarıyla oluşturulan örneklerini de gösterir (Hacıeminoğlu 1992: 142-144).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *egär* ya tek başına ya da *ki* ile birlikte kullanılarak -DIğIndA/ -DUğUndA anlamıyla zarflar oluşturmuş ve cümleleri bağlamıştır. Bu cümlelerde edatın, şart eki -sA ile çekimlenmiş yan cümle fiillerini temel cümle fiillerine bağlaması söz konusudur:

egär algışlasan canıñ bilä da bolgay anda biliksiz (G I, 468) “(Sen) canın ile (içten) dua ettiğinde (o), orada bilgisiz (akılsız) olacak.”

egär tirilsäh teñrigä tiribiz da egär ölsäh teñrigä ölärbiz (G I, 456) “Dirildiğimizde Tanrı için diriyyiz; öldüğümüzde Tanrı için ölürüz.”

yohsa egär yaman etsän horhkin zera dügül ki boş bağlaptır hılıcını belinä (G I, 456) “Kötülük yaptığında kork; çünkü (o) kılıcı beline boş yere bağlamamıştır.”

egär ki aytsan yazılğandır (G II, 228) “Sen söylediğinde yazılmıştır.”

egär ki yarguga kelgänlär talaş etsälär hoymagaylar biri birinä tüşmägä (G I, 686) “Mahkemeye gelenler kargaşa çıkardıklarında onların birbirine düşmelerine izin vermeyecekler.”

1.3. *haçan* (*ki*)

Hacıeminoğlu bu edatın Eski Türkçe döneminden beri metinlerde görülen bir cümle başı edatı olduğunu ve “-IncA, -DIĞI/-DUĞU zaman, ne zaman, nasıl, vakta ki, ne zaman ki, mademki” anlamları ile kullanıldığını çeşitli tarihî dönemlere ilişkin örneklerle ortaya koyar (Hacıeminoğlu 1992: 163-165). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin ses hususiyeti olan k>h değişikliği neticesinde *haçan* şekliyle kullanılan edat, bu metinlerde yardımcı cümleyi ana cümleye “-DIĞIndA/-DUĞUndA, -DIĞI/-DUĞU zaman, -IncA/-UncA” anlamları vererek zarf göreviyle bağlamıştır. Edat, bazı örneklerde tek başına, bazı örneklerde de *ki* ile birlikte bağlayıcı görevinde bulunmuştur:

haçan eltilär kendin hâr bogunun teniniñ haç bilä möhürläp ayttı bu algışını (G I, 144) “Bedeninin her eklemeni haçta çivileyip kendisini götürdüklerinde bu duayı etti.”

haçan köçürdilär törälärni köp türlü emgäk kördilär (G I, 753) “Kanunları geçirdiklerinde (aktardıklarında) çok çeşitli eziyet gördüler.”

haçan östi tandı ündälmä ogul p’arawonnuñ hızına (G I, 507) “Büyüdüğünde/büyüyünce firavunun kızının oğlu diye adlandırılmayı (firavunun kızına oğul olmayı) seçti.”

haçan köp bolgaylar hörmät etärlär añar (G I, 822) “Çoğaldıklarında ona hürmet ederler.”

haçan alsam artarnıñ canın ol sahat sezär haybatın da hörmätin kendiniñ (G I, 529) “Doğru (dürüst, takva sahibi) insanın canını aldığımda, o an kendi saygınlık ve yüceliğini anlar.”

alardan uyalmağaylar haçan sözläsärlär (G I, 858) “Konuştuklarında onlardan utanmayacaklar.”

haçan kelsälär yarguga da yarguçı buyursa könülük için ant (G I, 691) “Adaletle (mahkemeye) geldiklerinde yargıç doğruluk için yemin emretse...”

haçan kelsän hanlıhın bilä seniñ da yarlığa bizgä (G I, 105) "Hükümdar olarak geldiğinde/gelince bize merhamet et!"

haçan ketsäm biy yoluma benim (G I, 128) "Gittiğimde Bey (Tanrı) benim yolumdadır."

ahtırgay erinlärim benim algışın seniñ haçan övrätsän maña togruluğunı seniñ (G I, 645) "Bana senin doğruluğunu öğrettiğinde, dudaklarım senin duanı aktacak."

ol hannu da haçan tapsañız maña habär etiniz (G I, 270) "O hükümdarı bulduğunuzda/bulunca bana haber veriniz!"

eñ kiçi yazıhtan boş keräk bolğaylar haçan ki bu badarakka yuvuħlansarlar (G II, 138) "Bu kurbanı yaklaştıklarında en küçük günahların affedilmesi gerekir."

haçan ki artıhsı ħolħa etti men da üstümä aldım (G I, 682) "Çokça dua ettiğinde (istediğinde) ben kabul ettim."

haçan ki kläsälär barmaga yargu alınna ävöl algış bilä teñridän ħolħa etmägä keräk (G I, 687) "Adalet (mahkemeye) gitmeyi istediklerinde öncelikle Tanrı'dan dua ile yardım istemelidirler."

haçan ki kötürilsäm yerdän barçasın salırmın artımdan (G II, 277) "Yeryüzünden götürüldüğümde (gittiğimde) arımdan hepsini salarım."

haçan ki öçüşläsän anğın yarlıgamahın üsnä seniñ (G II, 168) "Öfkeli olduğunda kendi üzerine merhamet an (merhamet et, bağışla)!"

haçan ki men bunıñki ħartlar üsnä rast kelsäm titriyir benim üsnä tenim (G II, 157) "Bunun gibi yaşlılara rastladığımda benim bedenim titriyor."

haçan ki yarattı teñri adämını ol çaħta belgili etti ki yarguçumuz eyämiz kendidir (G I, 683) "Tanrı insanoğlunu yarattığında/yaratınca yargıcımızın, sahibimizin kendisi olduğunu belli etti (belirledi)."

haçan ki yargu işi yoluħsa aralarına tözmäslärdir yargu alınna bargınça (G I, 691) "Aralarında mahkeme ile ilgili bir iş olduğunda, mahkemeye gidene kadar dayanamazlar."

1.4. ħaysı (-ları/ -ların/ -ların/ -larıñız/ -nı/ -ndan/ -nı)/ (ki)

Hacıminoğlu edatı *ħaysı* < *ħay*+*ı* "hangi, hangisi" biçiminde soru edatları içinde ele alır ve bu edatın hem soru sıfatı hem de soru zamiri olarak kabul edildiğini belirtir (Hacıminoğlu 1992: 274-275).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu edat hem tek başına hem çokluk, iyelik ve hâl ekleriyle hem de *ki* ile genişlemiş biçimleriyle cümleleri bir sıfat-fiil gibi bağlamıştır. Bu cümlelerde Türkiye Türkçesine hem geçmiş zaman, hem geniş zaman hem de gelecek zaman sıfat-fiili şekliyle aktarılabilecek olan bağlama görevi söz konusudur:

töräsi bilä kendiläriniñ ermenilärniñ törälängäylär haysı alarnı haldırıyrbiz da sahlama klärbiz (G I, 751) "Bizim bıraktığımız ve korumayı istediğimiz Ermenilerin kendi yarası ile törelenecekler (o yasaya bağlı olacaklar)."

haysı kün sarnasam saña tezindän işit maña (G I, 74) "Sana yakardığım gün beni çabucak işit!"

ber maña uçmañıñni seniñ haysı ki hadirläpsen sövüklüläriniñä (G I, 443) "Senin sevdiklerine hazırladığın cennetini bana ver!"

*nışan hoydu haysı ki keçmä*s (G I, 668) "Geçmeyen (geçici olmayan) nişan (iz) koydu."

yahşı ülüş tanıladı mariam haysı ki kötürülmisär andan (G II, 264) "Meryem, kendisinden götürülmeyecek olan hayırlı pay seçti."

sensen könü tenri haysı ki olturupsen hanatları üsnä friştäläriniñ (G I, 787) "Meleklerin kanatları üstünde oturan gerçek Tanrı sensin."

*anıñkibik kişi ölümlüdü*r *haysı ki öldürdü* (G I, 730) "Öldüren kişi ölümlüdür (Ölümlümlüdür (Ölümlümlüdür).)"

eminlik köptür alarga haysı ki sövörlär orenk'iniñni seniñ (G I, 645) "Senin ayinini (ekmek-şarap ayinini) sevenlere eminlik çoktur."

törädän uyat bilä ketkäy anıñkibik kişi haysı ki kendiniñ bitikin tanar da yahşı kişiläriniñ tanıñlıñm kerı urmaga klär (G I, 768) "Kendi kitabını (yarasını) inkâr eden ve doğru kişilerin tanıklığını yok saymayı isteyen kişi töreden (yasadan) utanç ile gidecek."

añgın sözüñ huluñnuñ seniñ haysı ki umsalattıñ meni (G I, 800) "Beni güvendirdiğin kulunun sözünü an (hatırla)!"

içir susayan canıma haysı ki hurup yanıyor (G I, 126) "Kuryup yanan susamış canıma içir!"

adam sövüçi tenrisen artıñsı alarga haysıları ki haytıyurlar yazıñlarından (G I, 787) "Günahlarından dönenlere çokça merhamet edici (sevgi dolu) Tanrısın."

uyatlı bolğaylar barçası haysıları ki hıynarlar hullarıñni seniñ (G I, 666) "Senin kullarına eziyet edenlerin hepsi utanç içinde olacaklar."

*yuvuhtur biy barçasına **haysıları ki sarnarlar anjar** (G I, 652) “Bey (Tanrı), kendisine dua edenlerin (yalvaranların) hepsine yakındır.”*

*beriyim cuvap **haysıları ki tabalarlar meni söz bilä** (G I, 799) “Beni söz ile aşağılayanlara (rahatsız edenlere, rencide edenlere) cevap vereyim.”*

***haysıların ki sen anmadıñ alar holuñdan seniñ kerı salındılar** (G I, 662) “Senin anmadıkların senin elinden (senden) uzaklaştılar.”*

***haysıların ki kläsäm dä yaşırma bolman alnıña seniñ** (G I, 292) “(Gizlemeyi) istediğim hiçbir şeyi senin karşında gizleyemem.”*

***hullarıña seniñ boluşkın haysıların ki ari hanıñ bilä satun aldıñ** (G I, 783) “Senin temiz kanunla satın aldığın kullarına yardım et!”*

*ol iğitlär bilä turguzgaysen meni dä **haysıların ki turguzsarsen alınna atañıñ seniñ** (G I, 112) “Senin babanın karşısında durduracağın yiğitler ile beni de durduracaksın (durdur).”*

*ne essiz gojlar bilä yargulama **haysılarına harşı yaptıñ yarlıgamañ eşikiñni seniñ** (G I, 782) “Senin bağışlama kapısını kapattığın akılsız bakireler ile yargılama!”*

*keri turuñuz barçañız **haysıların ki etiyirsiz töräsizlikni** (G I, 664) “Töresizlik (kanunsuzluk) edenler, hepiniz geri durunuz (uzaklaşınız).”*

*budur törä din u tanıhlıh **haysın ki men sizgä buyurdum** (G I, 696) “Benim size buyurduğum kanun, din ve tanıklık budur.”*

***haysın ki çeşsäniz yerdä çeşövlü bolsun köktä** (G I, 135) “Yerde çözdüğünüz (şey) gökte de çözülmüş olsun!”*

***haysın ki men sohrayttım ol yarıhlattı haysın ki men ahsattım ol sagaytti haysın ki urdum murdarlıh bilä ol arıttı** (G I, 574) “Benim körleştirdiklerimi (karartıklarımı) o aydınlattı; benim aksattıklarımı (eksilttiklerimi) o sağlıklı hâle getirdi (düzeltti); pislikle vurduklarımı (kirlettiklerimi) o arıttı.”*

*heç tä yeñil sağışlagaysen can sartın keräklı işni **haysın ki benim üstümä beripsen** (G I, 682) “Benim üzerime verdiğin (sorumlu kıldığın) can bakımından gerekli (can kadar önemli) işi, hafif ya da hiç olarak düşünüyorsun.”*

*övündürüçi **haysın ki men yebersärmen sizgä atadan** (G II, 232) “Size atadan (babadan) gönderdiklerim övündürücüdür.”*

*kiydir maña buruñgi yarıhlı tonnu **haysından yalañaçlandım** (G I, 129) “Benim soyunduğum evvelki nurlu giysiye bana giydir!”*

nedir hıvatu törä bitikiniñ haysını ki holumuzga alıpbiz (G I, 682) "Bizim elimize aldığımız yasa kitabının kuvveti nedir?"

1.5. ki

Hacıminoğlu *ki*'yi bağlama edatları başlığı altında değerlendirir ve şu açıklamaları yapar: "Farsçadır. Türkçenin Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesi sahalarında yardımcı cümleyi asıl cümleye bağlama vazifesini görmek üzere kullanılmıştır. Ancak bu vazifeyi görürken yardımcı cümle ile asıl cümle arasında kurduğu ilgi sebep, sonuç, açıklama, belirtme ve kuvvetlendirme bakımlarındandır." (Hacıminoğlu 1992: 167). Hacıminoğlu'nun Batı Türkçesinde *ki*'nin kullanımıyla ilgili olarak 'Netice bildirir: "böylece" manasında' açıklamasıyla verdiği şu gibi örnekler, *ki*'nin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımına benzer niteliktedir: "Öyle günlerim olur ki dakikalar kurşun gibi ağırlaşır gitmek bilmez. (M N. Koltuğu, 183); Anlıyordum ki bir sürpriz hazırlanıyor. (Seviye Talib, 99); Sandım ki uzaklaştı yağın kar ve karanlık." (Hacıminoğlu 1992: 168).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde "*ki*", bazı örneklerde cümleleri bağlamakta; bazı örneklerde de önüne gelen adın ya da ad grubunun açıklayıcısı niteliğindeki cümleleri ana cümleye bağlamaktadır. Cümleleri bağladığı örneklerde "*ki*"den önceki cümlenin yüklemi ana cümle yüklemidir; "*ki*"den sonraki yardımcı cümlenin yüklemi/yüklem grubu ise ana cümlenin öznesi veya nesnesi görevindedir ve Türkiye Türkçesine isim-fiil ya da sıfat-fiil göreviyle aktarılabilir:

bilirbiz ki tenridän kelipsen usta (G II, 486) "Usta; senin Tanrı'dan geldiğini biliriz."

sana biy kötürdüm közlärinni benim ki sınıpsen köktü (G I, 117) "Gökte yerleşmiş olan (bulunan) Bey (Tanrı), gözlerimi sana diktim (sana bakıyorum)."

siz kendiniz bilirsiz ki bunun üsnä turupbiz (G I, 495) "Bizim bunun üstüne durduğumuzu siz kendiniz bilirsiniz."

haytkaylar yazıhlılar yänäçi tamuḥka da barça gurk'çılar ki unupturlar tenrini (G I, 804) "Tanrı'yı unutan bütün putperestler ve günahkârlar yeniden cehenneme dönecekler."

oḥsasarmen alarga ki enärlär çoğurga (G I, 651) "Çukura inenlere (çukur cezası alanlara) benzeyeceğim."

sövüngäylär da färâh bolgaylar sendän barçası ki kliyirlär seni (G I, 392) "Seni isteyenlerin hepsi senden dolayı sevinecek ve ferahlayacaklar."

barça ari bitikläрни anıñ üçün tüzdülär ki adämilärni yazıhtan tartkaylar (G I, 683) "İnsanoğlunu günahahtan engelleyen bütün arı (kutsal) kitapları bunun için düzenlediler."

klär ki biz könü k'risdânliktä tirilgäybiz (G I, 679) "Bizim gerçek Hıristiyanlıkta dirilmemizi ister."

men arzanisiz holarmen ki yamanlamagaysiz ululuğuna da yanlıslığına yazovumuñ (G I, 296) "Ben değersiz (aciz), sizden yazımın yanlıslığı ve ululuğundan dolayı azarlamamanızı (aşağlamamanızı) dilerim."

ol oñ ki kiyikniñ üsnä atıldı da kişini öldürgäy (G I, 741) "Geyiğin (yabani hayvanın, av hayvanının) üstüne atılan ok, insanı öldürecek."

könü tenri ki heç öpkä sahlamassen saña sımarlarmen boyummu benim (G I, 442) "Öfke saklamayan (kin tutmayan) gerçek Tanrı, benim milletimi sana emanet ederim."

ol yarguçu ki könülük üstünä oruñ almastır anıñ sözü keçär yarguda (G I, 685) "Doğruluk üstüne rüşvet almayan yargıcın sözü yargıda geçer."

1. 6. *kim/ kimlär ki*

"*kim* soru zamiri, Eski Türkçenin ikinci döneminden itibaren Türk dili tarihinde âdeta devrim denebilecek bir rol üstlenerek, Hint-Avrupa dillerinde görülen *relative clause* yapılarının Türkçe çevirilerinde görev almış ve *kimli* birleşik cümleler oluşturmuştur. Böylelikle daha sonraki dönemlerde Farsçadan alınan *ki* edatıyla kurulan *kili* birleşik cümle yapıları, Türkçe konuşan topluluklar tarafından kolaylıkla benimsenmiştir." (Şirin 2015: 183) Türkçenin ilk yazılı metinlerinden beri soru zamiri olarak kullanılmakta olan *kim*, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde cümle bağlayıcı görevine de sahiptir. Bir sıfat-fiil gibi yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamış ve ana cümlenin öznesi ya da nesnesi görevini üstlenen sözcük gruplarını oluşturmuştur:

kim ölüm künün esinä sahlasa ol adam damâh bolmas bu dünyâda (G I, 173) "Ölüm gününü aklında tutan (unutmayan) kişi bu dünyada tamahkâr olmaz."

kim kimgä çugur hazsa kendi tüşär (G I, 687) "Birine çukur kazın, (kazdığı çukura) kendisi düşer."

kim toğmasa suvdan u ari candan ol bolmas uçmağka kirmägä (G I, 695) "Sudan ve kutsal ruhtan doğmayan cennete giremez."

umsansınlar saña barçası kimlär bilirlär atıñıñ seniñ (G I, 804) "Senin adını bilenlerin hepsi sana güvensinler."

kimlär yuğlarlar keçä yuğlarlar da kimlär esirirlär keçä esirirlär (G I, 496) "Uyuyanlar gece uyurlar; sarhoş olanlar da gece sarhoş olurlar."

kim ki munu aytır bilmästir ari bitiklärniñ küçüni (G I, 679) "Bunu söyleyen kişi, arı (kutsal) kitapların gücünü bilmez."

kim ki inanmas tenri ogluna körüp körmisär köktägi meñi tirlikni (G I, 694) "Tanrı'nın oğlunu görüp ona inanmayan kişi gökteki ebedî hayatı göremeyecek."

hargışlıdır barça adam kim ki asılsa ağaçtan (G I, 481) "Ağaca asılan (kendini asan) kişi lanetlidir."

kim ki işitsä biyänir (G I, 685) "İşiten kişi memnun olur."

kimlär ki yazıhlarından haytıp pokutovat etiptirlär alarnıñ ölçsär tenri yazıhın (G I, 684) "Günahlarından dönüp tevbe edenlerin günahlarını Tanrı hesaplayacak."

kimlär ki könü dindän yırahlamptırlar alarnı alay tutarlar neçik dinsizläрни (G I, 695) "Doğru (hak) dinden (Tanrı'nın buyruğundan) uzaklaşanların hepsini dinsizlerle bir tutarlar."

kimlär ki töräniñ alnına kelirlär horhu keçirgäylär (G I, 681) "Törenin (yargının) karşısına gelenler korku geçirecekler (korkacaklar)."

saçkın yarlıgamañıñni seniñ kimlär ki tanırlar seni (G I, 669) "Seni tanıyanlara (kabul edenlere) bağışlamayı (merhametini) saç!"

çalış alar bilä kimlär ki çalışıyırlar menim bilä (G I, 815) "Benimle mücadele edenlerle sen de mücadele et!"

biy tenri körümsüz etmäs alarnı kimlär ki anı izdiyirlär (G I, 787) "Kendisini izleyenleri (takip edenleri) Bey Tanrı görünmez etmez (önemli hâle getirir)."

kimsä ki hılınsa ölümlü işni ya artıhsılıñni (G I, 731) "Ölüm cezasını gerektiren işi ya da haddi aşmayı yapan kişi..."

1. 7. *ne ki/ ne türlü/ neçik/ neçik ki/ negä deg/ ne vaxt*

ne soru kelimesi Türkçenin ilk yazılı belgelerinden beri özellikle cansız nesnelere için kullanılmaktadır. Uygurca döneminde ortaya çıkan soru kelimeleri ile başlayan yardımcı cümle türünde bu soru kelimesinin de cümle bağlayıcı olarak kullanıldığı görülmektedir (Tekin 1992: 102).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *ne*, tek başına değil; *ne ki/ne türlü/neçik/neçik ki/negä deg/ne vaht* gibi genişlemiş biçimleriyle cümleleri bağlama görevini üstlenmiştir. Bunlardan *ne ki*, *ne türlü* ve *neçik* cümleleri sıfat-fiil göreviyle; *neçik ki*, *negä deg*, *ne vaht* ise zarf-fiil göreviyle bağlamıştır:

zera ne ki aytırsen ol bilmästir (G I, 468) "Zira senin söylediğini o bilmez."

ne ki etsä onarılğay anar (G I, 374) “Yaptığı şey onu başarılı (şanslı) kılacak.”

adam oğlu ne ki yahşı hılınsa tenriniñ alnına körär (G I, 173) “İnsanoğlu iyi yaptığı işin karşılığını Tanrı’nın karşısında görür.”

tanıhtır maña tenri ne türlü küsänipmen sizgä barçañızga şagavatı bilä k’risdosnuñ yisusnuñ (G I, 488) “İsa’nın merhametini (bağışlamasını) sizin hepinize ne kadar istediğim konusunda Tanrı bana tanıktır.”

evet ki hatın kişilärniñ hatun kişilärniñ üsnä keçär tanıhlı alay oñ hatın kişilärniñ er kişilär üstünä 6 da 4 neçik yazıp biz yogarı (G I, 689) “Bizim yukarıda yazdığımız gibi kadınların tanıklığı kadınlar üzerine geçerlidir; erkekler üzerine ise altıda dört oranında geçerlidir.”

neçik yogarı yazıp biz ol türlü bolur bolma (G I, 759) “Bizim yukarıda yazdığımız gibi olabilir.”

boşat bizgä bizim borçumuznu neçik biz boşatır biz bizim borçularımızga (G I, 781) “Bizim borçularımıza bağışladığımız gibi sen de bizim borcumuzu bize bağışla!”

neçik munda aytıyır töräsindän ermeniniñ a ne oñuna ne soñuna çıñma bolmağay (G I, 729) “Burada denildiği gibi, Ermenilerin töresinden (yasanın) sağına soluna çıkılmaz (Bu yasanın dışına hiçbir surette çıkılmaz.)”

toldur bizni canıñ bilä seniñ arı neçik ki tapulğay biz alnıña seniñ biyänçli da düğül uyatlı (G I, 793) “Senin karşında utançla değil, sevinçle bulunduğumuzda bizi senin arı (kutsal) canın ile doldur.”

tas bolursiz yollarından togruluñnuñ zamanına ne vaxt hapunsa öçüşmähi anıñ (G I, 375) “Onun öfkesi kuşattığında, siz doğruluğun yollarında yok olursunuz.”

ölümnü körmisärsen negä deg körmisärsen biyni tendä (G II, 621) “Bey’i (Hz. İsa’yı) tende (bedenlenmiş olarak) görünceye kadar ölümü görmeyeceksin (ölmeyeceksin).”

SONUÇ

Dünyadaki bütün dillerde cümlede esas unsur olan yüklem anlamı kişi, nesne, yer, zaman, tarz... vb. yönlerden cümleye katkı sağlayan diğer unsurlarla tamamlanır. Bu unsurların cümledeki yerleri ve yükleme bağlanma biçimleri diller arasında farklılık gösterir. Türkçede tarih boyunca yüklem sonda, yüklemi kişi yönünden tamamlayan öznenin başta, diğer unsurların ise ikisi arasında yer alması bir özellik

olarak ortaya çıkmıştır. Başka dillerde olduğu gibi Türkçe bir ana cümleye, ana cümledeki temel yargıyı çeşitli yönlerden destekleyen birden çok yardımcı cümle de bağlanabilmektedir. Bu bağlanmanın, dilin tarihî ve çağdaş ürünlerinde çeşitli şekilleri mevcuttur. Bu çalışmaya konu olan edatlarla bağlanma ise başlangıçta yapı bakımından Türkçeden farklı olan yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıkmış görünmektedir. Dolayısıyla da söz konusu cümle türünde esas yüklem her zaman sonda olmaması da mümkündür.

İnsanın iletişim ve kendini ifade aracı olan dillerin cümlelerinin yüzey yapılarında yapısal farklılıklar bulunsa da bu cümlelerin derin yapılarındaki anlam aynıdır. Dolayısıyla da bir dil, bu derin yapıdaki anlamı ortaya koymak için bazen başka dillerden kopyalar alıntılatabilir. Başka dillerde olduğu gibi Türkçede de bunun örnekleri mevcuttur. Ayrıca bir dil, zaman içinde kendi imkânlarıyla da yeni ifade biçimleri yaratabilir. İster kopyalama yoluyla isterse de kendi içinde yaratılarak ortaya çıkan bu biçimler, o dili kullanan kişilerin iletişim ihtiyacını karşılarlar. Anlatma ve mesajı anlaşılır kılma temel alınır, tarih içinde ve başka coğrafyalarda dilin yüzey yapısındaki değişikliklerin derin yapıya hizmet ettiği anlaşılacaktır.

Bu çalışmaya esas teşkil eden cümle şekli, Türkçenin ilk yazılı metinlerinde görülmemekle ve genel anlamda Hint-Avrupa dillerindeki temel cümle-yardımcı cümle bağlanışının kopyası sayılmakla birlikte; dilin yüzyıllar içinde geliştirdiği bir ifade biçimi de olmuştur. Dilin farklı coğrafyalar ve farklı tarihlerdeki yüzlerce yıllık yazılı belgelerinde kullanılıyor olması da bu cümle şeklinin Türkçeye aykırı olmadığını gösterir niteliktedir. Ayrıca mevcut bu durum, konuyla ilgili daha ayrıntılı ve daha geniş kapsamlı bütüncül çalışmalar yapılmasının gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

KISALTMALAR

bk.: bakınız

vb.: ve benzeri

G I: Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie I, Katalog i Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom.

G II: Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie II, Pamyatniki Duhovnoy Kulturi Karaimov, Kumanov-Polovtsev i Armyano- Kıpçakov

G III: Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie III, Kıpçakskiy Slovar po Armyanopismennum Pamyatnikam XVI-XVII Vekov

KAYNAKÇA

AKALIN, Ş. H. (1995). "Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler". *Türk Dili Dergisi*, 518 (Şubat): 156-163.

- AKALIN, Ş. H. (2004). "Dede Korkut Kitabı'nda Geçen Bir Cümle Türü Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 46 (1998/1): 1-28.
- AKTAN, B. (2006). "Nehcü'l-Ferâdis'in Cümle Yapısı İle 'Takı' ve 'Kim' Bağlaçlarının Kullanılışı". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (Aralık 2016): 47-61.
- ARGUNŞAH, M., GÜNER, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- BASKAKOV, A. N. (2017). *Çağdaş Türkçede Cümle* (çev. Oktay Selim Karaca). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BRENDEMOEN, B. (2008). "Anadolu Ağzlarındaki Söz Dizimi Üzerine Bir Not". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/3 (Spring 2008): 166-175.
- CEMİLOĞLU, İ. (1994). "Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çün'lü Cümleler". *Türk Dili Dergisi*, 510 (Haziran): 409-413.
- CHİRLİ, N. (2009). "Gagauz Türkçesinde Açan Edatı İle Kurulmuş Cümleler". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21: 233-248.
- DELİCE, İ. (2003a). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DELİCE, İ. (2003b). *Hulasa, Okçuluk ve Atçılık, Hüseyin b. Ahmet el-Erzurumî*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DEMİR, N. (2019). *Türkçe Cümle Bilgisi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- DOĞAN, E. (2011). "Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerindeki 'Karmaşık Cümle' Örnekleri Üzerine". *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1 (Winter 2011): 985-998.
- ECKMANN, J. (2003). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (haz. Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, M. (1989). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/ Yayın/ Tanıtım.
- GARKAVETS, A. (2002). *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie I, Katalog i Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom*. Almaty.
- GARKAVETS, A. (2007). *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie II, Pamyatniki Duhovnoy Kulturi Karaimov, Kumanov- Polovtsev i Armyano- Kıpçakov*. Almaty.
- GARKAVETS, A. (2010). *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie III, Kıpçakskiy Slovar po Armyanopismennum Pamyatnikam XVI-XVII Vekov*. Almaty.
- GÜNGÖR, H., ARGUNŞAH, M. (2002). *Gagauz Türklere Tarih-Dil-Folklor Halk Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÜNŞEN, A. (1995). "Eski Türkçe (Köktürkçe)'nin Cümle Yapısı ve Tahlili". *Tuncer Gülensoy Armağanı*. Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, 229-241.
- HACİEMİNOĞLU, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARABULUT, F. (2003). *Relative Clause Constructions in Kazakh*. University of Wisconsin.
- KARAHAN, L. (2006). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyi, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1961). "Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* (C. I). 620-624.
- KORKMAZ, Z. (2007). "Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, (24-29 Eylül 2000)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1083-1090.
- LEE, S. N. (1996). *A Grammar of Iranian Azerbaijani A thesis submitted for the degree Doctor of Philosophy In Linguistics*. Brighton: Linguistics COGS University of Sussex.
- MANSUROĞLU, M. (1955). "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları". *TDAY Belleten*, 59-71.

- MENZ, A. (2003). "Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (Kış): 23-44.
- MENZ, A. (2015). "On Complex Sentences in Gagauz". *Turkic Languages in Contact* (ed. H. Boeschoten & L. Johanson). Wiesbaden: Harrassowitz, 139-151.
- ÖNLER, Z. (2009). "Tarihsel Metinlerde kim ve kaçan kim Bağlaçlı Cümle Türü". 27-28 Ağustos Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (ed. H. Develi). İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları: C. 1: 339-354.
- ÖZKAN, M. (2003). "Eski Türkiye Türkçesinde ki/kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine". *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXX: 243-255.
- ÖZTOPÇU, K. (2002). *A 14th-Century Archery Treatise in Mamluk- Kıpçak, Kitâb Fi 'İlm An-Nuşşâb, Memlûk Kıpçakçasıyla 14. yy'da Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı* (yay. Mehmet Ölmez). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 34.
- ŞİRİN, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- TEKİN, Ş. (1992). "Eski Türkçe". *Türk Dünyası El Kitabı İkinci Cilt Dil-Kültür-Sanat*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 69-119.
- TOKYÜREK, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV.Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayımları)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, R. (1992). *İrşâdü'l- Mülûk Ve's-Selâfîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, M. (1994). "Orhon Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle İle Yardımcı Cümle İlişkileri". *TDAY Belleteri* 1990, 193-205.
- UĞURLU, M. (1984). *Münyetü'l-Ğuzât*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ULUTAŞ, İ. (2014). "An Overview of Relative Clause Constructions Modifying Nouns in Gagauz Syntax". *Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered Languages*, 3/ 3 (Winter 2013): 85-91.
- YELTEN, M. (2005). "Pars-Nâme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/ 4 (Aralık 2005): 45-56.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/> (31.08.2023)